

Використання карикатур та анекдотів на уроках історії України з метою формування критичного та творчого мислення (на прикладі теми: «Відновлення Незалежності України (1985-1991 рр.)»

Вивчення історії за 10 та 11 класи спрямоване на формування вміння інтерпретувати історію України як частину світового політичного, економічного, соціального та культурного простору, пояснювати й аналізувати взаємодію української та світової історії, навчити старшокласників виокремлювати й аналізувати виклики, які поставали й постають перед державами, народами, суспільством упродовж XX і на початку XXI століть. У цілому курси спрямовано на реалізацію засад компетентісно орієнтованого навчання історії, зокрема розвиток та удосконалення критичного й творчого мислення.[7]

Сьогодні критичне мислення – одна з ключових компетентностей, формування якої обумовлено викликами часу та модернізацією освіти. Критичне мислення дає людині відчуття свободи власної волі, глибоке розуміння себе, своїх цінностей та потреб, сміливість приймати рішення, здатність протистояти інформаційному тиску, вміння знаходити і знешкоджувати маніпуляції та багато іншого.

В історичній науці можуть співіснувати різні інтерпретації подій, явищ та процесів, відповідно до різних підходів. Тому важливим є розвиток в учнів вміння аналізувати та оцінювати різні інтерпретації історичного процесу та критично ставитись до них. Відповідно організовуючи роботу з будь-яким текстом чи джерелом необхідно пояснювати і демонструвати учням їх суб'єктивність. Важливо навчити учнів розуміти інтерпретацію з позиції її відповідності реальним фактам. Використовуючи на уроках історії різні види джерел доцільно використовувати історичну та політичну карикатуру та

політичні анекдоти, які мають багато спільних рис. Вони несуть важливу, своєрідну інформацію про епоху — часом доповнюючи текстову інформацію, а часом виступають і самостійним історичним джерелом.

Карикатура, заснована на гуморі, іронії, сатирі є одним з найефективніших засобів розвитку критичного мислення учнів. При роботі з нею на уроках історії в учнів створюється емоційний образ досліджуваної епохи, з'являється привід для роздумів про той чи інший історичний період[8].

На уроках історії карикатури з історичної теми мають значну педагогічну цінність, оскільки: вони дають можливість виробити уявлення про думки й настрої людей у певний час; вони бувають настільки ж ефективні, як і текст; карикатури коротко висвітлюють суть питання (іноді навіть більш ефективно); зміст карикатури пояснюється зображенням на ній; карикатура вимагає відповідного пояснення. [13]. Карикатуру треба вміти «прочитати», щоб зрозуміти і оцінити. Максимальне сприйняття карикатури досягається, якщо глядач володіє інформацією про реалії тогочасної політичної ситуації, міжнародної обстановки, добре розпізнає образи політиків, явища економіки чи культури.

Сучасні історичні підручники вміщують значну кількість карикатур. Не виняток підручник з історії України для 11 класу авторства В. Власова та С. Кульчицького у 4 розділі « Відновлення незалежності України» якого подано низку карикатур присвячених політиці « перебудови» [2, с.151; с.152; с.153; 154; 156]. Крім того, робота з карикатурами виноситься на ЗНО з історії України, тому існує потреба активізації роботи з даними історичними джерелами. Особливо приділяється увага карикатурам радянської епохи. У радянський період офіційна карикатура слугувала політичним цілям: боротьбі і з «зовнішнім ворогом — капіталізмом», і з внутрішніми проблемами — моральними недоліками суспільства «будівників соціалізму». Висміювали,

зокрема, дармоїдство, пиятику, прогули тощо. [10, с.67]. Період «перебудови» принципово відрізнялась від максимально регламентованого способу вираження думок радянської епохи. Гасла, прийняті на початку реформ, – гласність, прискорення, плюралізм, лібералізація, – швидко дістали поширення і стали предметом ігрового осмислення в жанрі карикатури. Непродуманість та половинчастість реформ, бюрократизація, подвійні стандарти в роботі, постійні черги та дефіцит стали провідним лейтмотивом більшості карикатур.

Інтерпретацію та аналіз політичної карикатури, розміщеної в підручнику, доцільно здійснювати за таким алгоритмом:

1. Розгляньте уважно карикатуру. Яка дата її створення? Якій історичній події чи явищу вона присвячена?

2. Чи упізнаєте ви персонажів карикатури? Завдяки чому? Що вони роблять? Як вони одягнені? Наскільки реалістично чи гіперболізовано зображені персонажі? Якими засобами це досягається?

3. Опишіть предмети, зображені на карикатурі. Наскільки реалістично чи нереалістично вони зображені?

4. Визначте символи, використані в карикатурі. Що вони означають? Чому художник помістив їх у малюнок?

5. Що означає підпис під карикатурою? Чи збігається він з сюжетом малюнку? Яке ставлення відображає карикатурист до персонажів чи події?

6. Які ідеї та політичні погляди, на ваш погляд, сповідує автор малюнку?

За чим це можна визначити? Чи згодні ви з інтерпретацією персонажів, подій, явищ, яку подає автор карикатури?

7. Що ви знаєте про цю історичну подію, явище, зображених на карикатурі історичних осіб з інших джерел інформації?

8. Яку нову інформацію ви отримали під час аналізу карикатури? Як вона

співвідноситься з попередніми знаннями? [9, с.149]. Кінцевим результатом аналізу відповідно до алгоритму повинні стати висновки, які роблять учні про історичну ситуацію, явища, процеси.

На ЗНО з історії України основної чи додаткової сесії виносяться завдання на встановлення хронологічної послідовності карикатур, їх аналіз та співвідношення з конкретним періодом історії, політичним курсом, діячем, проблемою, явищем, процесом, тощо. Зокрема, завдання ЗНО у 2017 р. (основна сесія) містило таку умову[14]:

1. Розташуйте зображені карикатури за часом створення їх:

А.

— У мене кукурудза по саму ший!
— У мене теж.

Б.

*Генетика формальна. Схоластика звичайна.
 – Через ці кімнатні рослини, професоре,
 вам не видно мічурінського саду.*

В.

Влада, бізнес

*– Що ви мені пред'являєте?
Ви ж закомпостували талон на цукор!..*

Г.

2.Завдання 2019 р. основна сесія[15].

Які судження щодо зображеного плаката є правильними?

*«Талон на мило», «Талон на м'ясо»,
«Талон на чай», «Талон на цукор»
«...І навіть у царині балету ми
попереду планети всієї»*

1. Плакат має сатиричний характер.
2. Плакат акцентує увагу на вадах системи оплати праці та заохочення працівників культури.
3. Плакат пропагує здобутки та переваги радянського способу життя.
4. Плакат створено в роки «перебудови».
5. На плакаті художніми засобами відображено дефіцит товарів широкого вжитку.
6. Плакат присвячено здобуткам у мистецькому житті.
7. Плакат стимулює почуття патріотизму, гордості за країну.

3. Завдання 2017 року (додаткова сесія) [16].

Зображена карикатура акцентує увагу на суперечливих наслідках реалізації

А.«надпрограм» М. Хрущова.

Б.економічної реформи О. Косигіна.

В.продовольчої програми Л. Брежнєва.

Г.політики «перебудови» М. Горбачова.

4. Завдання 2016 р. (додаткова сесія) [17].

Коли в Українській РСР започатковано політику, на ідеологічній складовій якої акцентує увагу зображена карикатура?

А. квітень 1985 р.

Б. вересень 1989 р.

В. березень 1990 р.

Г. липень 1991 р.

Поряд з карикатурою, одним із цікавих джерел є політичний анекдот, який містить дещо викривлену, але надзвичайно цінну інформацію про реакцію людей на події суспільного життя. Цей жанр є втіленням певної естетики, крізь призму якої виявляється незвичайний ракурс, коли сутність людини, історичних подій, суспільно значущих явищ розкривається в комедійному плані. Можна сказати, що це змістовна форма народної філософії. Анекдот фіксує ту інтерпретацію історичних подій, яка не могла бути відображена в офіційних документах. [3, с.5]. Політичний анекдот акцентує увагу на гострих проблемах в житті суспільства. В таких анекдотах висміюються керівники держави, існуючий режим, ідеологічні засади, а також побутові умови і стосунки між людьми в даний історичний період. Цінність анекдоту як історичного джерела полягає в тому, що він дає нам зрозуміти спосіб мислення і ціннісні орієнтири людей. До того ж це історичне джерело вирізняється високим ступенем достовірності через недосяжність для цензури.

Радянський політичний анекдот став частиною повсякденної культури радянських громадян. Анекдот був досить поширеною комунікативною практикою. Тому цей фольклорний жанр відбив у собі суспільні настрої, очікування, стереотипи, ідентичності тощо. Радянські політичні анекдоти можна розглядати як «таємні послання» радянських громадян до представників влади, до ситуації, що склалася, сусіднім народам. Ці адресати найчастіше і виступають в фольклорних текстах в ролі Іншого. [4, с.159].

Радянський політичний анекдот можна вважати проявом реакції радянських громадян на дії влади (репресії, політика, агітація та ін.) Цю реакцію доцільно розділити на два основних типи: реакцію схвалення і реакцію, що сприяла повсякденному спротиву (страх, недовіра, нерозуміння ситуації, несхвалення дій влади та ін.). [5, с.229]. Анекдоти були способом психологічного опору комуністичному режимові та важливим елементом конформістського пристосування переважної більшості людей до цього режиму. Суть політичного анекдоту в одному із самвидавчих журналів метафорично трактувалася так: «це анекдот, за який дають термін. Якщо вам термін не дали, то це не політичний анекдот. Анекдоти – це засіб виживання в умовах соціалізму» [6, с.108].

Жанр політичних анекдотів активізується у період «перебудови», що було зумлено політикою «гласності», послабленням цензури, та зменшенням страху за можливе покарання за поширення анекдотів. За висловом російського письменника і публіциста О. Меліхова «Гумор, ось хто готував перебудову...» Поворот до реформ характеризувався принциповою діалогічністю, порівняно з монолітністю, монотонністю і одноголосністю радянської епохи. Нові гасла і принципи епохи почали обіграватися в анекдотах Нові гасла і принципи епохи почали обіграватися в анекдотах[6, с.107].

Анекдот як повноцінне історичне джерело можна використовувати на різних етапах уроку залежно від дидактичної мети та тематики. Його доцільно застосовувати під час мотиваційно-організаційного етапу навчального заняття, адже завдяки своїй емоційно привабливій формі та інтелектуальній парадоксальності анекдот якнайкраще стимулюватиме роботу учнів над навчальним матеріалом. Наприклад, при вивченні теми « Початок перебудови» можна використати такі історичні анекдоти :

1. «Програма «Время». Диктор Ігор Кирилов у чорному костюмі:
«Дорогі товариші! Ви, звичайно ж, будете сміятися, але нас знову спіткала трагічна втрата».,
2. «Після поховання Черненка в Кремлі пролунав дзвінок: — Алло, це Кремль? Вам генеральні секретарі потрібні? — Ви що, хворий? — Так, і дуже старий...»
3. «Проводять соціологічне опитування. У бабусі запитують: — Як ви вважаєте, хто перебудову вигадав — учені чи Горбачов? — Звісно ж, Горбачов. — А чому ви так вважаєте? — Якби це вчені вигадали, то вони спочатку провели б дослід на тваринах.»
4. « Ленін і Брежнєв зустрічаються на тому світі. Брежнєв запитує:
— Ти що-небудь будував?
— Ні, а ти?
— Я теж. Цікаво, що він там перебудовує?
5. « — Чому немає мила й прального порошку?
— Партія «відмивається».
6. «Приїхав кореспондент до села й запитує колгоспників:
— У вас голова колгоспу перебудувався?
— Так.
— А секретар місцевої партійної організації?
— Теж перебудувався.

— А агроном.

— А ось агроном не встиг. Лісу не вистачило.

7. — Що таке пік плюралізму?

— Це коли думка президента СРСР абсолютно не збігається з думкою генерального секретаря ЦК КПРС. [3, с.125-126].

8. « «Німецька вівчарка питає у російської дворняжки: –

Ну як з перебудовою? Жити стало краще? – Аякже, набагато краще, – відповідає та, – правда, миску даліше відсунули, але гавкати можна скільки завгодно». . [6, с.108].

У них висвітлено проблеми тогочасного СРСР: старіння владної еліти та «парад генсеків», непродуманість та половинчастість реформ, які проводили до прямо протилежних результатів, гласність, її обмеженість та спроби режиму уникнути відповідальності за Голодомор, ГУТАБ, масові репресії і т.д. Анекдоти можна використовувати як проблемне завдання, оскільки розуміння змісту політичного анекдоту вимагає аналізу навчального матеріалу та відповідної аргументації.

При вивченні теми « Соціально-економічне становище УРСР в період « перебудови»» доцільно використовувати історичні анекдоти основними темами яких є : невдачі реформаторських зусиль та політики « прискорення», антиалкогольна кампанія, дефіцит і т.д. :

1. «Продовольчий магазин. До прилавку м'ясного відділу підходить покупець.
— У вас риби немає? — Громадянин, у нас м'яса немає! А риби немає он у тому відділі, рибному.»

2. « — А чим ваш завод займався до перебудови?

— Випускав танки.

— А тепер?

— А тепер ми робимо дитячі коляски.

— І як, їх купують?

— Купують, тільки деякі мами скаржаться, що дітей дуже незручно витягувати через башту. [3, с.125-126].

3.«Заходить Михайло Сергійович в горілчаний магазин, де величезна черга, і голосно питає: – Комуністи є серед вас?!!

– Є, –відповідають хором.

– Гнати потрібно!!!

– Так цукру немає, Михайло Сергійович! – відреагували люди в черзі»)[6, с.108].

Вивчаючи тему «Утвердження незалежності України» та розглядаючи питання укладення нового союзного договору можна скористатися анекдотами, які трактують цей складний процес крізь призму подружнього життя або змін в умовах тюремного утримання: «Милые женщины, согласны ли Вы жить с мужем, который не только не приносит домой денег, но и проматывает все заработанное Вами? Согласны ли Вы жить с ним (как и десятки лет до того) в общежитии, в то время как все ваши соседи уже имеют собственные либо квартиру, либо дачу. Можно ли ему верить, когда он после Вашей угрозы развода в очередной раз обещает, что станет другим, с «человеческим лицом», обновленным и т.п. Правильно, нельзя! Украина сейчас в таком же положении. Помогите ей – проголосуйте 17 марта 1991 года по союзному бюллетеню – «НЕТ», по республиканскому – «ДА» . «17 марта администрация тюрьмы проводит опрос заключенных с целью выяснить, выступают ли они за сохранение обновленного исправительно-трудового учреждения, в котором будут гарантированы суверенитет каждого барака и равноправие всех зеков, независимо от их национальности» [6, с.108].

Також, частину уроку можна побудувати як практичну роботу учнів, де як джерела використовуватимуться історичні анекдоти, які були поширені як в СРСР так і в його головного ідеологічного ворога – США. Варто

звернутися до нещодавно опублікованих матеріалів ЦРУ – збірки радянських анекдотів 80- х рр., яка , напевне, призначалася для президента США Р. Рейгана, що відзначався особливою прихильністю до анекдотів про СРСР . До речі, деякі з них він розповідав публічно, а деякі особисто для М. Горбачова [12] :

1. Роботяга стоїть у черзі до горілчаного магазину і каже:

"Годі вже! Постійно тут, постережи місце - піду вб'ю Горбачова!"

Дві години пізніше вертається.

Його приятель питає: "Ну, що - вбив?"

"Ні, там черга ще довша!"

2. Поїзд, на якому їдуть Ленін, Сталін, Хрущов, Брежнєв і Горбачов раптово зупиняється, коли закінчуються колії. Кожен вождь застосовує свій власний, унікальний підхід. Ленін збирає селян і робітників в окрузі і переконує їх побудувати більше колій. Сталін розстрілює працівників поїзда, коли той продовжує стояти на місці. Хрущов реабілітує розстріляних працівників і наказує розбирати колії позаду поїзда і перекладати їх по ходу руху. Брежнєв опускає фіранки і гойдається взад і вперед, роблячи вигляд, що поїзд все ще рухається. А Горбачов скликає мітинг перед локомотивом і запускає кричалку: "Ні – коліям! Ні – коліям! Ні – коліям!".

3. Американець розповідає росіянинові, що Сполучені Штати настільки вільна країна, що він може стати навпроти Білого дому й прокричати: "Геть Рональда Рейгана!".

- "Ну і що?, – відповідає росіянин. – Я теж можу стати навпроти Кремля й прокричати: "Геть Рональда Рейгана!"

4. Їдуть машиною чоловік, дружина з дитиною. Їх зупиняє міліціонер і змушує водія пройти алкотест. "Бачите, – каже міліціонер, – ви п'яний". Чоловік заперечує, мовляв, алкотестер зламаний і пропонує перевірити на його дружині. Тест показує, що п'яна й вона. Чоловік сердиться і пропонує

перевірити ще й на дитині. Коли тестер показує, що й дитина п'яна, міліціонер знізає плечами й погоджується: "Так, мабуть, він зіпсований" і відпускає їх. Від'їхавши на достатню віддаль, чоловік звертається до дружини: "Бачиш, я ж казав тобі, що 5 грамів горілки нашому малому не зашкодять".

5. Чукчу питають, що він буде робити, якщо кордони СРСР відкриють?

- "Залізу на найвище дерево!" – відповідає той.

- Чого? – "Щоб мене не затоптали ті, хто будуть тікати звідси!"

Потім чукчу питають, що він робитиме, якщо відкриють кордон з США?

- "Залізу на найвище дерево!" – відповідає той, – "Хочу першим побачити того придурка, який сюди прийде!"

6. Іванов: "Можеш підказати якийсь медичний приклад Перебудови?"

Сидоров (замислившись): Як щодо менопаузи?

7.- Яка різниця між Горбачовим і Дубчеком?

- Жодної! Але Горбачов про це ще не знає. [1].

Дані анекдоти можна порівняти з тими, які побутували в СРСР в період «перебудови» (на прикладі монологів Є. Петросяна) [11] та зробити спільний висновок про епоху чи її окреме явище з точки зору зовнішнього світу та думки колективного «Я» «радянського народу». Метою таких практичних робіт може бути вивчення учнями життя пересічної людини, її турбот та страхів, особливостей культурного та побутового життя. Також завданням учнів під час практичної роботи може стати дослідження того, як у суспільній свідомості відтворилися ті чи інші історичні події. Зазвичай зміст анекдотів не передбачає коментарів. Проте в разі використання їх під час уроку деякі з них вимагають коментарів вчителя, запитань, які допоможуть учням у проведенні історичного аналізу та інтерпретації змісту анекдоту. [3, с.9].

Отже, викладання історії в старшій школі без використання історичних джерел взагалі неможливе. Для формування критичного та творчого мислення необхідно повноцінно використовувати різноманітні джерела, а особливо такі унікальні як карикатури та анекдоти. Даний матеріал відіграє важливу роль у формуванні предметних компетентностей з історії та сприяє зацікавленості учнів історичним минулим, підвищує їх освітній рівень, формує світогляд, навчає критично аналізувати та висловлювати свою обґрунтовану позицію.

Список використаної літератури:

1. Анекдоти для Рейгана. Розсекречені документи ЦРУ// Історична правда [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2019/04/1/153908/>
2. Власов В. Історія України (рівень стандарту) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти / В. Власов, С. Кульчицький. – Київ : Літера ЛТД, 2019. – 256 с.
3. Десятов Д. Використання історичних анекдотів на уроках історії. / Д. Десятов. – Х.: Вид. група «Основа», 2010. – 128 с.
4. Єремєєва К. Політичний гумор Радянської України у 1941-1991 рр. (на прикладі журналу «Перець»): Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук/ Єремєєва Катерина Андріївна. – Харків, 2016. – 257 с.
5. Єремєєва К. Радянський політичний анекдот як форма повсякденного спротиву / К. Єремєєва, В. Куліков // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – Серія «Історія». – Харків, 2011. – № 965. – Вип. 49. – С. 239–251.
6. Каганов Ю. «Сміх крізь сльози»: Радянська Україна в дзеркалі політичного анекдоту / Ю. Каганов // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету – 2012. – Вип. XXXIV. – С. 106-109.
7. Методичні рекомендації про викладання історії у 2020/2021 навчальному році// Історія в школі [електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.historyua.com/2020/08/12/metodychni-rekomendatsiyi-pro-vykladannya-istoriyi-u-2020-2021-navchalnomu-rotsi/>

8. Місюра Н. Організація роботи студентів з політичною карикатурою для формування історично-критичного мислення / Н. Місюра [електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://osvita.ua/doc/files/news/537/53723/metodrozrobka.docx>
9. Мороз П. Використання карикатур в шкільному підручнику історії (методика роботи в умовах дослідницького навчання) / П. Мороз [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lib.iitta.gov.ua/1599/1/Стаття_про_карикатури_Осн.pdf
10. Мороз П. В. Дослідницька діяльність учнів в процесі навчання історії України: методичний посібник / П. Мороз. – К.: Педагогічна думка, 2012. – 128 с.
11. Петросян Є. По всем приметам / Є. Петросян [електронний ресурс] // *YouTube*. – Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=Wjo7mQ0iVNM&feature=emb_logo
12. Президент США Рональд Рейган травит анекдоти про русских и СССР [електронний ресурс] // *YouTube*. – Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=goLu7jJ3Hsw&feature=emb_logo
13. Яковенко Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посібник / Г. Яковенко. – Харків: Видавництво ХНАДУ, 2017. – 324 с.
14. ЗНО онлайн 2017 з історії України – основна сесія <https://zno.osvita.ua/ukraine-history/248/>
15. ЗНО онлайн 2019 з історії України – основна сесія <https://zno.osvita.ua/ukraine-history/353/>
16. ЗНО онлайн 2017 з історії України – (додаткова сесія) <https://zno.osvita.ua/ukraine-history/257/>
17. ЗНО онлайн 2016 з історії України – (додаткова сесія) <https://zno.osvita.ua/ukraine-history/205/>

